

"Старим тут не місце" Кормака Маккарті як "реквієм" жанру "вестерн"

Американський письменник, лауреат Пулітцерівської премії та імовірний кандидат на Нобелівську премію Кормак Маккарті, автор таких відомих романів, як "Кривавий меридіан", "Коні, коні", "Старим тут не місце", "Дорога", п'єс і кіносценаріїв, не випадково серед літературознавців і критиків зажив слави сучасного Мелвілла чи Фолкнера, співця та критика американського міфу, одного з найважливіших прозаїків свого покоління.

Проза Маккарті, дійсно, глибоко вкорінена в американський історико-культурний контекст, а кожен його новий роман привертає увагу не тільки фахівців, а й широкої аудиторії, одразу ж перетворюючись на бестселер і набуваючи нового життя на кіноекрані, як це сталося, скажімо, з його останніми текстами – "Старим тут не місце" та "Дорогою". Водночас твори сучасного класика цікаві ще й з точки зору не тільки реконструкції, а й деконструкції американського міфу, жанрово-стильових експериментів, пов'язаних, відповідно, із реконструкцією/деконструкцією тих чи інших традиційних для літератури США сюжетів, форм і прийомів. При цьому, критики та літературознавці часто ігнорують синкретичну природу романів Маккарті, їхнє подвійне кодування, яке передбачає, що за оболонкою масового жанру (бойовик, вестерн/неовестерн, детектив, готичний роман, постапокаліптичний роман, трилер) приховано серйозний філософський зміст. Одним із традиційних жанрів, до яких звертається письменник, є вестерн.

Як і будь-який інший літературний жанр, вестерн бере свій початок з фольклору. В першу чергу, це американський фольклор фронтиру (фронтир від англ. "кордон" "межа") – зона освоєння Дикого Заходу, спочатку розташована на території сучасних штатів Монтана, Колорадо, Вайомінг, Небраска, Канзас, Техас, Північна й Південна Дакота, згодом поширилася до самого Тихого океану. Дикого Заходу, і тільки потім - в європейський. Навіщо потрібен цей фрагмент? Найголовніше, що цей жанр запозичив із фольклору особливий колорит Дикого Заходу. Це місце легко описати коротким анекдотом з радянської книги "Скарбниця американського фольклору": "Ми повісили Джима за крадіжку коня, а потім з'ясувалося, що він її не крав. Треба ж, яку жартома з нами зіграв старина Джиммі! " Стилiстично невиправдано!

З іншого боку, за ознаками зовнішньої схожості попередником вестерна прийнято вважати одного з основоположників американської літератури Фенімора Купера (а разом із ним й англійця Майн Ріда). У творах Купера є все, що для цього потрібно: гострота та динамічність сюжету, благородні герої-одинаки, єднання та протистояння з природою. Водночас слід розуміти, що, працюючи з одним і тим самим матеріалом, вестерн і класична пригодницька література, все ж, суттєво відрізняються. Романтичний чи реалістичний пригодницький літературі ХІХ століття найбільше цікавий герой, характери, тоді як вестерн значно більше приваблює ситуація, перипетії, які змушений переживати той самий герой. Класика драматична, а вестерн завжди тяжіє до мелодрами.

Як самостійний жанр вестерн постав 1860 року, коли в конторі видавництва Beadle & Adams з'явився молодий 19-річний письменник Едвард Елліс. Він розповів, що має роман, з яким і запропонував познайомитися видавництву. Рукопис прочитали та вирішили ризикнути й опублікувати. Величезний тираж книги "Сет Джонс, або Бранці фронтиру" у 50 тисяч примірників розійшовся майже миттєво. Так в історію популярної американської літератури увійшов "десятицентовий роман" (так званий "dime novel"), названий на честь своєї відчутно маленької ціни. До початку XX століття жанр вестерну плавно перекочує в палп-журнали. "Pulp magazines" – дешеві масові журнали, зазвичай літературні, кінця XIX — першої половини XX століття у США. Об'єм таких видань сягав сотні сторінок, на яких друкували твори популярних жанрів: детективи, вестерни, фантастика тощо), завдяки яким вестерн поширює свій вплив на Європу, де його й підхоплює німецький письменник Карл Май. Однак, американці заперечували те, що перший вестерн "у твердій обкладинці" випустив якийсь німець і вважали Оуена Уїстера з романом "Віргінець" "основоположником" цього жанру. Уїстер, разом із такими колегами по перу, як Зейн Грей і Макс Бренд, вводять ковбоїв, благородних розбійників, грабіжників поїздів і диліжансів у світ "високої" літератури, де ці герої швидко завойовують помітні позиції й утримують їх аж до кінця 1960-х років.

"Теракотовий пейзаж, червонолиці, блакитноокі ковбої, манірна, але гарненька вчителька, яка щойно прибула в Гримучу Ущелину, кінь, що став дибки, стихійна паніка худоби, цівка револьвера, що пробиває зі дзвоном віконне скло, неймовірна кулачна бійка, – під час якої тарахається гора старомодних речей Про що тут мова? Столи використовуються, як зброя, сальто рятує героя, рука лиходія, притиснута героєм до землі, все ще намагається намацати загублений мисливський ніж, ті, що б'ються, крикають, чітко вдаряючи кулаком по підборіддю, нога б'є в черево, герой, пірнувши, навалюється на лиходія; і відразу після того, як людина перенесла таку кількість мук, що від них би зліг сам Геракл, нічого не видно, крім досить привабливого синця на бронзовій скроні героя, який обіймає красуню-наречену на дальньому краю цивілізації". Краще знайдіть оригінальну цитату Набокова з "Лоліти": можна англійською, можна російською. Так описував типовий вестерн Володимир Набоков у своєму відомому романі "Лоліта" у 1955 році. До цього часу ковбої були вже всюди: в кіно, на телебаченні, в коміксах.

Саме у той час, коли жанр уже "влився" у життя людей, формуються головні ознаки героя вестерну, так звані "Заповіді ковбоя". Їх творцем став співак і актор Джин Отрі:

1. Ковбой не може зробити нечесний вчинок;
2. Ковбой ніколи не обмане нічию довіру;
3. Ковбой завжди каже правду;
4. Ковбой ласкавий з дітьми, людьми похилого віку та тваринами;
5. Ковбой позбавлений расових і релігійних забобонів;
6. Ковбой простягне руку допомоги кожному, хто потрапив в біду;
7. Ковбой – хороший працівник;
8. Ковбой охайний – і зовні, і у своїх думках, словах, діях;
9. Ковбой шанує жінок, батьків і закони своєї країни;
10. Ковбой – патріот.

Із цих заповідей очевидно, що з приходом нового жанру у життя людей приходить і новий світогляд, нові цінності, принципи.

Незважаючи на те, що Кормак Маккарті – сучасний письменник (якщо брати до уваги те, що більшість його творів датуються 2000-ми роками), американський автор встиг стати всесвітньо відомим. Романи “Дорога”, “Коні, коні” та “Старим тут не місце” подарували натхнення для режисерів, які екранізували ці шедеври.

Брати Коен були режисерами фільму “Старим тут не місце”, який номінувався на вісім “Оскарів” й отримав чотири.

Завдяки “Старим тут не місце” Маккарті став лауреатом Макатурівської стипендії “за геніальність” та Пулітцерівської премії 2007 року (за роман “Дорога”). В самій анотації до роману, його називають жорстокою притчею в оболонці модернізованого вестерну.

Перше, що робить цей роман вестерном, є пейзаж, описаний у творі: “сірий вулканічний пісок”, “рівнина, далеко на півдні голі гори Мексики. Звиви річки. До заходу випалена прикордонна земля кольору теракоти”, “суха трава”, “Місяць на небі. Блакитний світ. Видно, як тіні хмар рухаються по долині”, “Місяць пройшов вже чверть шляху. Світло, наче вдень” “Над пагорбами займався сірий світанок”, галька на березі річки, та сухий очерет на берегах, червоний бруд, гори, що мерехтять від спеки, антилопи на койоти – все створює образ Дикого Заходу, який згодом стане стереотипним для усього світу.

Природний пейзаж доповнюють також предмети цивілізації, які є неофіційними символами Дикого Заходу: маники “форд-бронко”, фургони, маленькі дешеві будинки, заправки і т.д.

Колорит додає іспанська мова, яка є на початку твору. На ній ледве живий чоловік просить у головного героя води: “Aqua, mate. Aqua, or dios”.

Чи є головний герой “Старим тут не місце” Луелін Мос класичним героєм вестерну? Він знав, що гроші, які він знайшов у портфелі, зароблені нечесним шляхом, – продажем наркотиків. Мос знав, що його шукатимуть і цим своїм вчинком він притяг до себе купу проблем. Луеліна можна вважати розсудливим та раціональним: після того, як він побачив трупи у машинах з наркотиками, він повитирив всі місця, до яких доторкався, щоб не знайшли його відбитки), але вночі, через докори совісті, він вирішує повернутися на місце злочину, щоб дати спраглому мексиканцю попити води. Луелін Мос, у будь-якому випадку, є типовим американським героєм: його одяг – це капелюх, сорочка, джинси та чоботи, схожі на ковбойські, повертаючись додому він відкриває пляшку пива і наявність типового американського автомобіля робить його втіленням типового американця того часу.

Одним із основних складових роману є образ Шерифа, що також є атрибутом вестерну. Шериф завжди був втіленням справедливості, чесності, закону та порядку.

Після того, як Мосу вдалося втекти від злочинів, які його переслідували, він повертається додому та відправляє жінку у безпечне місце, адже Чигур та Бандити вже з’ясовують особистість та місце проживання Моса за реєстраційною табличкою автомобіля, який Луелін залишив. По суті, крадіжка – це негідна справа, але на фоні наркоторговців, кіллерів і бандитів Мос займає місце позитивного героя, точніше, Мос являє собою менше зло, порівнюючи з Чигуром, адже він своєю крадіжкою засудив себе і ні в чому не винну дружину. Егоїзм, страх чи банальна необізнаність штовхають героя на найбільш фатальну та останню помилку у його житті. Переслідування Моса займає чималу частину роману, де

герой виявляє свої позитивні риси: кмітливість, гострий розум, раціональне мислення (адже Чигур відслідковував Моса з портфелем, до якого був прикріплений “маячок”).

Знаючи неврівноваженість та непохитність Чигура, Мос не йде йому на поступки, за що, врешті-решт і платить життям дружини.

Логіка Чигура чимось нагадує закони життя на Дикому Заході – непохитні та невблаганні. У випадку з дружиною Моса, Карлою, кіллер дає їй можливість обрати сторону монети, яку він підкине, що і вирішить її долю.

Як і у далекі часи ковбої ловили грабіжників та злодіїв за винагороду, так і у випадку з Мосом причиною всіх проблем стала ідея багатства, яке дісталось головному герою задарма. Можливо, так Маккарті хотів донести до читачів думку “за все в житті треба платити” та про стиль американського життя, де ніхто тобі не дозволить задарма присвоїти собі хоча б долар, який ти не заробив чесною працею.

Довгі діалоги з жертвами, перед тим, як їх вбити, де вони показують свою “темну сторону”: пропонують гроші, все що завгодно, – одна з характерних особливостей Чигура. Таке можна побачити й в типових вестернах: як тримаючи пістолет біля скроні злодія, страж порядку розповідає злодієві, де він помилився, що допомогло його впіймати.

Отже, пейзаж, типовий для Дикого Заходу, з пустелею та горами, образ Шерифа та типовий американський вигляд головного героя (єдине, чого не вистачає – коней, але їх у сучасному світі замінюють машини) та низка перестрілок і кривавих вбивств роблять цей твір романом-вестерном, що підкреслює його приналежність до американської культури.

Назва роману “Старим тут не місце” знаходить своє відображення в монологах старого шерифа Еда Тома Белла, у яких він розмірковує про старість, про минулі часи, про те, що чекає на цей світ. Кожна глава починається з розповіді шерифа, написаної курсивом, що відокремлює його від того, що насправді відбувається в романі. Зазвичай це опис випадків з роботи поліцейського округу, розповіді про те, які є неврівноважені та жорстокі вбивці. Читаючи про Чигура, ми розуміємо, що нічого не змінюється : люди все так само крадуть, вбивають.

У романі немає детального опису героїв, тобто читач не може до них прив’язатись, імена деяких навіть не встигають запам’ятати, тому що на наступній сторінці їх вже вбили, сюжет не розкривається в дрібних конкретних деталях, автор навіть не використовує пунктуаційні знаки, але в один момент можна яскраво побачити рівнину з піску з горами на горизонті, пил з-під коліс проїжджаючого повз пікапу, відчути по всій шкірі холод від льодяної води швидкої річки з кам’яним дном. Саме ця атмосфера може намалювати в уяві і коней, і ковбоїв і створити на даному тлі справжній вестерн.

Отже, підсумовуючи усе вищесказане, можна зробити висновок, що “Старим тут не місце”, безперечно, можна віднести до жанру вестерн, чия слава вже давно минула. Роман став “візитівкою” американської культури, адже стільки стереотипних, суто американських образів на одиницю друкованого тексту немає в жодному з творів.

Література

1. Бовсунівська Т. *Жанрові модифікації сучасного роману* / Т. В. Бовсунівська. – Харків : Діса плюс, 2015. – 368 с.

2. Денисова Т. Н. Історія американської літератури / Т. Н. Денисова. — К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2012. — 487 с.
3. Денисова Т. Н. Про літературу США. Вибрані статті українського американіста часів Незалежності / Т. Н. Денисова. — К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2014. — 531 с.
4. История американского вестерна в литературе и современные примеры жанра / Furfur. — 2013. — 7 апреля. — Режим доступа : <http://www.furfur.me/furfur/culture/culture/163685-western>
5. Каримова Э. Переосмысление жанра вестерн в романе Кормака Маккарти “Старикам тут не место” / Э. Каримова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. — 2014. — №2 (3). — С. 249—253.
6. Карцева Е. Н. Вестерн. Эволюция жанра / Карцева Е. Н. — М. : Искусство, 1976. — 255 с.
7. Conn P. The Cambridge illustrated History of American Literature / P. Conn. — London : Guild Publishing, 1990. — 587 p.